

В. Ю. Шепітько
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
завідувач кафедри криміналістики

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ФУНКЦІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ В УМОВАХ ЗМАГАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Стаття присвячена сучасним проблемам використання криміналістичних знань у кримінальному процесі. Звернено увагу на роль криміналістики у забезпеченні науковим знанням практики правозастосування, визначено співвідношення криміналістики із теорією доказування, встановлено її динамічність і залежність від змін у праві та судочинстві.

Позначено формування нових напрямків у структурі криміналістики: судової криміналістики, криміналістики в діяльності прокурора, криміналістичної адвокатології та ін. Сформульована ідея про формування «змагальної криміналістики» в кримінальному процесі.

Криміналістичні знання традиційно формувалися в межах судового процесу (процедури), який був притаманний конкретному суспільству. Поява криміналістичних засобів, прийомів і методів пов'язана з відправленням правосуддя, розвитком розшукової, слідчої, прокурорської, судової та експертної практики. Специфічність криміналістики полягає у тому, що вона використовує сучасні напрацювання науки і техніки, перевірені дані природничих і технічних наук з метою правозастосування, здійснення судового процесу. З самого початку криміналістика була спрямована на створення наукової «продукції» для практики боротьби зі злочинністю. Це наука, яка має реагувати на змінення злочинності, її витончений характер, появу нових видів і способів злочину [1, с. 876]. Фактично криміналістика — наповнює належним змістом процесуальну форму, весь процес руху до встановлення істини, досягнення справедливості у кримінальному судочинстві.

Тенденції криміналістики залежить від різних чинників. Г. Кендзерська справедливо пише, що прогнозування тенденцій розвитку криміналістики потребує врахування як змін у житті суспільства, що

відбуваються, так і рівня глобальної комунікації [2, с. 45]. Криміналістиці як науці в умовах глобалізації притаманні деякі найбільш загальні тенденції. Це пов'язано з тим, що наука — особливий вид пізнавальної діяльності, спрямований на вироблення об'єктивних, системно організованих і обґрунтованих знань про світ. Постійне прагнення науки до розширення поля об'єктів, що вивчаються, безвідносно до можливостей сьогодення щодо їх масового практичного засвоєння, виступає тією системоутворюючою ознакою, яка обґрунтовує інші характеристики науки, що відрізняють її від повсякденного пізнання [3, с. 560, 561].

Традиційно вважається, що функціонально криміналістика пов'язана з теорією доказів. С. М. Потапов свого часу навіть зазначав, що криміналістика є наукою про судові докази — наукою доказового права [4, с. 7]. Дану тенденцію відзначають й у сучасних умовах. Зокрема, деякі науковці підкреслюють, що теорія доказів і криміналістика мають загальний об'єкт дослідження: практичну діяльність щодо збирання, дослідження, оцінки та використання доказів, доказування в кримінальному судочинстві. У такому разі доказування в кримінальному судочинстві — системний, міждисциплінарний об'єкт [5, с. 12]. І. І. Когутич вказує, що «криміналістичне доказування як мета криміналістики, водночас є й обов'язковою складовою загальної діяльності щодо здійснення правосуддя у кримінальних справах, а також покликане забезпечити функцію — вирішення кримінальної справи у суді. Отже криміналістика й правосуддя, окрім іншого, ще й у такий спосіб, тобто через мету (доказування) і зміст (виконання відповідних функцій), між собою є взаємовідносними» [6, с. 89–92].

На криміналістику здійснюють вплив зміни, що відбуваються у правовому полі, «ревізія» традиційних інститутів кримінального права та процесу. Дана проблема набуває особливої актуальності у зв'язку із необхідністю гармонізації кримінально-процесуального механізму щодо міжнародних та європейських стандартів, запровадження принципу змагальності сторін, забезпечення належного балансу публічних та приватних інтересів. Криміналістика виконує, у певному сенсі, забезпечувальну функцію кримінального або іншого судового процесу. Розроблення та реалізація криміналістичних засобів залежить від їх конкретного споживача (слідчого, слідчого судді, прокурора, захисника, судді та ін.), форми кримінального процесу, встановленого порядку проведення слідчих (розшукових) і судових дій.

У спеціальних літературних джерелах все активніше обговорюються проблеми «судової криміналістики», «криміналістики судової діяльності», «тактики і методики судового слідства». У сучасний період проходять гострі наукові дискусії про «криміналістичну адвокатологію», «криміналістичне забезпечення діяльності прокурора», «криміналістичну складову суду». Вважаємо, що саме в цей час доцільно поставити питання й про формування «змагальної» криміналістики. Дані криміналістики мають бути використані не лише стороною обвинувачення, а й стороною професійного захисту. Виникає питання — чи повинна криміналістика розробляти прийоми, методи та засоби для адвокатської (захисної) діяльності або вона є лише наукою для сторони обвинувачення? Відповідь на це питання криється в цілях судочинства і сутності змагального процесу. Якщо адвокатська діяльність спрямована на прагнення до встановлення істини, відновлення справедливості і усунення соціального конфлікту, то відповідь має бути позитивною. Тим більше, що немає іншого наукового знання, яке б забезпечувало адвокатську діяльність новітніми науково-технічними, тактико-криміналістичними, організаційно-методичними засобами, прийомами та методами, окрім криміналістики. Але на теперішній час природа захисної діяльності у криміналістичному сенсі не є належним чином дослідженою і залишається terra incognita. Важливими напрямками криміналістичного забезпечення адвокатської діяльності мають бути: 1) техніко-криміналістичний; 2) тактичний і організаційно-методичний; 3) експертно-криміналістичний (забезпечення спеціальними знаннями).

Аргументом на користь запровадження змагальної криміналістики є й те, що у кримінальному процесуальному законодавстві змінюється функціональне призначення слідчого і відбувається обмеження його лише «обвинувальною функцією». За процесуальним законом слідчий виконує діяльність сторони обвинувачення. Дане положення вже доволі чітко відображене у КПК України (§ 2 глави 3 КПК України). Зокрема, у ст. 40 КПК України визначаються повноваження слідчого як сторони обвинувачення. Роль самостійного і процесуально незалежного слідчого, який має приймати відповідальні рішення та виконувати важливу функцію щодо збирання і фіксації доказів (функцію розслідування), на сьогодні, суттєво обмежено процесуальними механізмами (судовим контролем, процесуальним керівництвом, що здійснюється з боку прокурора та ін.).

У цьому плані слідчий перетворюється фактично на «допоміжну» процесуальну фігуру.

Зміни у правовій сфері суттєво впливають на криміналістику. У першу чергу мова йде про глобальну проблему співвідношення «свободи та безпеки», про суттєві зміни у правовій регламентації в кримінальному праві та процесі, а також наявності реальних засобів захисту прав людини та громадянина та запобігання небезпеці з використанням усього арсеналу криміналістики.

Змінення процесуальних інститутів і механізмів суттєво впливає на результати розслідування та судового розгляду кримінальної справи. У кримінальному процесі України позбавилися стадії порушення кримінальної справи і зробили спробу замінити її внесенням відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР). Разом з тим, створення електронної бази даних і внесення до неї певних відомостей ще не означає, що здійснюється належна пізнавальна діяльність, яка спрямована на встановлення ознак злочину, достатніх для кримінального переслідування, проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі примусового характеру.

Намагання оптимізувати слідчу діяльність, скоротити терміни досудового розслідування, упорядкувати процес доказування призвело до обмеження цієї стадії існуванням «процесуальної фігури підозрюваного» та виконанням діяльності щодо «повідомлення йому про підозру». Перетворення підозрюваного на обвинуваченого відбувається лише після передання обвинувального акту до суду (ст. 42 КПК України).

Певні обмеження на шляху розслідування злочинів дозволяють поставити резонні питання щодо суб'єкта слідчої діяльності. Оскільки слідчий не може незалежно виконувати слідчу діяльність: є процесуальний керівник з боку прокуратури, є прокурор, є керівник органу досудового розслідування, є слідчий суддя, який виконує контрольну судову функцію. У Ч. 4 ст. 40 КПК України прямо вказано, що слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. Невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора — тягне за собою передбачену законом відповідальність.

Ефективність слідчої та судової діяльності залежить від використання засобів, які мають бути допустимими і правомірними. Способи, прийоми та методи криміналістики мають ґрунтуватися на загальних положеннях кримінального процесу, особливо теорії су-

дових доказів (про сутність доказів, предмет і межі доказування, належність і допустимість доказів тощо).

У Ч. 2 ст. 84 КПК України визначено, що «процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів». Це коло є вичерпним. З точки зору криміналістики викликає певне занепокоєння новела кримінального процесуального закону «показання з чужих слів» (ст. 97 КПК України). Латинський вислів «*Nihil est, quin male narrando possit depravari*» (немає нічого такого, чого неможна було б викривити поганим переказом (Теренцій) — відображає сутність такого нововведення (7, с. 75). Частина 1 ст. 97 КПК України визначає, що показаннями з чужих слів є висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи. При цьому у Ч. 2 ст. 97 КПК України вказано, що «суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення, у виняткових випадках, якщо такі показання є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів». У першу чергу, викликає питання статус особи, що повідомляє інформацію з чужих слів, тобто дана особа безпосередньо не сприймала подію злочину, не спостерігала особу, яка вчиняла даний злочин тощо. Яким чином можливо відрізнити неправдиве повідомлення від правдивого або яким чином перевірити «показання з чужих слів»? Ч. Беккарія свого часу зазначав, що набагато легше обмовити людину, послаючись не на дії, а на слова його, тому що чим більше обставин наводиться як докази, тим більше засобів надається обвинуваченому для свого виправдання [8, с. 116]. Припустимість виключень («отримання показання з чужих слів») завжди дискредитує правило («отримання показань»). Такий стан повертає кримінальне судочинство до темних періодів інквізиції і переслідування прогресивних особистостей в історії людства.

У кримінальному процесуальному законі встановлено, що підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду. Разом з тим, в практиці правоохоронних органів має місце певна негативна тенденція щодо пошуку «легких» шляхів одержання доказів, прагнення до застосування погроз та насильства в кримінальному процесі, одержання «визнання вини у показаннях» підозрюваного (обвинуваченого). В епоху інквізиції визнання особою своєї провини отримували за допомогою катування. Визнання, яке отримувалося

за допомогою катувань, йменувалося «царицею доказів» (лат. — *regina probationum*) [9, с. 159]. О. В. Победкін пише, що принцип свободи оцінки доказів не виключає, а передбачає правила, призначення яких — перешкодити свавіллю. Внутрішнє переконання судді, присяжних засідателів, прокурора, слідчого має бути засноване на сукупності доказів у кримінальній справі, що є в наявності, а при оцінці доказів слід керуватися законом та совістю [10, с. 174-175]. Категорія «внутрішнє переконання» по суті виражає суб'єктивну впевненість у відповідності суб'єктивної оцінки об'єктивно існуючим обставинам чи фактам [11, с. 88].

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права проголошує, що ніхто не повинен зазнавати катувань чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поводження чи покарання (ст. 7). У статті 5 Кодексу поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку зазначається, що жодна посадова особа по підтриманню правопорядку не може здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-якої дії, що являє собою катування чи інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поводження та покарання. Таким чином, міжнародні документи містять пряму заборону деяких форм впливу з боку службових осіб органів правопорядку.

У судовому змагальному процесі важливе значення відводиться судовоговірнню, комунікативній взаємодії і використанню постановлення допустимих запитань сторонами кримінального провадження та судом. У цьому сенсі викликає певне здивування процесуальна регламентація Ч. 7 ст. 352 КПК України, в якій зазначено, що після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка. Під час перехресного допиту дозволяється ставити навідні запитання. Таке положення має бути виправлене. Будь-яке запитання передбачає використання інформації у своїй конструкції. Навідне запитання — містить сугестивний вплив, елементи навіювання, які призводять до помилок під час формування показань. При цьому навіювання може здійснюватися не лише за допомогою мовних засобів, а й інтонації, наголосів, жестів, вказівок, міміки. Застосування навідних запитань призводить до повідомлення викривленої інформації і врешті решт може призводити до судових помилок.

Здійснення процесу доказування з використанням засобів криміналістики не може бути спрощеним або скороченим. Оскільки в та-

кому випадку встановити істину є неможливим. У КПК України передбачено можливість розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні. У ст. 382 КПК України зазначено, що суд у п'ятиденний строк з дня отримання обвинувального акта з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні вивчає його та додані до нього матеріали і ухвалює рішення. Специфічним є те, що «у вирокі суду за результатами спрощеного провадження замість доказів на підтвердження встановлених судом обставин зазначаються встановлені органом досудового розслідування обставин, які не оспоруються учасниками судового провадження» (Ч. 2 ст. 382 КПК України).

Необхідно погодитися з позицією про те, що неможна говорити про реальний судовий процес, коли наявна основна ознака формальної оцінки доказів — визнання обвинуваченим своєї вини як вирішальний доказ [10, с. 179]. С. О. Новіков підкреслює, що кримінально-процесуальні гарантії, які мають забезпечувати точне встановлення всіх значущих обставин кримінальної справи (незалежно від наявності «спору»), а значить, своєчасно виявити обмову та самообмову і перешкодити притягненню до кримінальної відповідальності невинуватої особи, все частіше приносяться у жертву підвищенню оперативності кримінальної юстиції [9, с. 162].

Використання криміналістичних знань у змагальному кримінальному процесі покликане забезпечити сторони кримінального провадження належним інструментарієм, запобігти судовим помилкам, відновити справедливість. Сучасний судовий процес має здійснюватися на наукових засадах із застосуванням новітніх методів, засобів, прийомів та технологій.

Список використаних джерел

1. *Шепітько В. Ю.* Сучасний стан та розвиток криміналістики / *В. Ю. Шепітько* // *Правова доктрина України: у 5 т.* — Х.: Право, 2013. — Т. 5: *Кримінально правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку* / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. — 1240 с.
2. *Кендзерска Г.* Меандри криміналістики XXI века / *Г. Кендзерска* // *Криміналістика и судебная экспертиза: наука, обучение, практика.* — Vilnius: Charikovas, 2013. — Ч. II. — С. 45-58.
3. *Энциклопедия эпистемологии и философии науки.* — М.: Канон+, РООИ «Реабилитация», 2009. — С. 560, 561.
4. *Потанов С. М.* Введение в криминалистику: учеб. пособ. для слушателей ВЮА КА / *С. М. Потанов.* — М., 1946. — 26 с.

5. *Баев О. Я.* О соотношении уголовного процесса и криминалистики как наук, учебных дисциплин и специальностей / *О. Я. Баев* // Криміналіст першодрукований. — 2012. — № 5. — С. 8-23.
6. *Козутич І. І.* Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання: монографія / *І. І. Козутич*. — Львів: Тріада плюс, 2008. — 420 с.
7. *Шепитько М. В.* Уголовная юстиция в латинских изречениях и терминах: словарь справочник / *М. В. Шепитько*. — Х.: Апостіль, 2013. — 132 С.
8. *Беккариа Ч.* О преступлениях и наказаниях / *Ч. Беккариа*: пер. с итал. — К.: Ин Юре, 2014. — 240 с.
9. *Новиков С. А.* Собственное признание вины — «regina probationum» современного российского уголовного процесса? / *С. А. Новиков* // Библиотека криминалиста. — 2015. — № 2 (19). — С. 159–171.
10. *Победкин А. В.* Формальная оценка доказательств в современном уголовном процессе России: «капкан захлопнулся?» (Размышления над книгой А. Я. Вышинского) / *А. В. Победкин* // Библиотека криминалиста. — 2015. — № 2 (19). — С. 172–182.
11. *Шепитько В. Ю.* Психологія судової діяльності: навч. посіб. / *В. Ю. Шепитько*. — Х.: Право, 2006. — 160 с.

ТЕНДЕНЦИИ И ФУНКЦИИ КРИМИНАЛИСТИКИ В УСЛОВИЯХ СОСТЯЗАТЕЛЬНОГО КРИМИНАЛЬНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

В. Ю. Шепитько

Статья посвящена современным проблемам использования криминалистических знаний в уголовном процессе. Обращено внимание на роль криминалистики в обеспечении научным знанием практики правоприменения. Криминалистика наполняет надлежащим содержанием процессуальную форму, весь процесс движения к установлению истины, достижению справедливости в уголовном судопроизводстве. В этом плане определено соотношение криминалистики с теорией доказывания, установлена ее динамичность и зависимость от изменений в праве и судопроизводстве.

Криминалистика выполняет, в определенном смысле, обеспечительную функцию уголовного или иного судебного процесса. Разработка и реализация криминалистических средств зависит от их конкретного потребителя (следователя, следственно-судьи, прокурора, защитника, судьи и др.), формы уголовного процесса, установленного порядка проведения следственных (розыскных) и судебных действий.

Криминалистике как науке в условиях глобализации присущи некоторые наиболее общие тенденции. Важной тенденцией криминалистики является расширение ее пределов и сфер влияния. Криминалистика разрабатывает приёмы, средства и методы для следственной, прокурорской, судебной, адвокатской и экспертной деятельности. Обозначено формирование новых направлений в структуре крими-

налистики: судебной криминалистики, криминалистики в деятельности прокурора, криминалистической адвокатологии и др. Сформулирована идея о формировании «состязательной криминалистики» в уголовном процессе. Данные криминалистики должны быть использованы как стороной обвинения, так и стороной профессиональной защиты.

Изменения процессуальных институтов и механизмов существенно влияют на результаты расследования и судебного разбирательства по уголовному делу. Проведен критический анализ некоторых новелл уголовно-процессуального законодательства и приведены аргументы их негативного влияния на правоприменительную практику. С криминалистической точки зрения высказано авторское видение относительно законодательных конструкций «признания вины» обвиняемым, «сокращенного» и «упрощенного» судебного рассмотрения дела, «показания с чужих слов», «постановка наводящих вопросов» в ходе перекрестного допроса свидетелей.

Эффективность следственной и судебной деятельности зависит от используемых средств, которые должны быть допустимыми и правомерными. При этом средства криминалистики всегда основываются на общих положениях уголовного процесса, особенно теории судебных доказательств (о сущности доказательств, предмете и пределах доказывания, относимости и допустимости доказательств). Современный судебный процесс должен осуществляться на научных основах с применением новейших методов, средств, приёмов и технологий.

TENDENCIES AND FUNCTIONS OF CRIMINALISTICS ARE IN THE CONDITIONS OF CONTENTION CRIMINAL LEGAL PROCEEDING

V. Yu. Shepit'ko

The article is devoted to the modern problems of the use of criminalistics knowledge in criminal procedure. It is paid attention to role of criminalistics in providing scientific knowledge of practice of law application. Criminalistics fills with the proper maintenance a judicial form, all process of motion to establishment of truth, achievement of justice in a criminal trial. In this plan correlation of criminalistics is certain with the theory of proving, its dynamic quality and dependence on changes in a right and rule-making are set.

Criminalistics executes, in certain sense, providing function criminal or another trial. Development and realization of criminalistics facilities depend on their certain consumer (investigator, inquisitional judge, public prosecutor, defender, judge and other), form of criminal procedure, setting order of realization of inquisitional (search) and judicial actions.

To criminalistics as science in the conditions of globalization is inherent some most general trends. The important tendency of criminalistics is expansion of its limits and spheres of influence. Criminalistics develops receptions, facilities and methods for investigational, public prosecutor's, judicial, advocate and expert activity. Forming of new directions marks in the structure of criminalistics: judicial criminalistics, criminalistics in activity of public prosecutor, criminalistics to advocatology and other. An idea is set forth about forming of «contention criminalistics» in criminal procedure. Data of criminalistics must be used by both the side of prosecution and side of professional defense.

Change of judicial institutes and mechanisms substantially influence on the results of investigation and judicial trial in criminal case. The walkthrough of some short stories of criminal and procedural legislation is conducted and arguments over of their negative influence are brought on law application practice. From the criminalistics point of view authorial vision of relatively legislative constructions of «confession of guilt», «brief» and «simplified» judicial consideration of business, «testimonies from stranger words», «raising of leading questions» during cross-examination of witnesses, a defendant is outspoken. Efficiency of investigational and judicial activity depends on the used facilities that must be possible and legitimate. Thus facilities of criminalistics always are base on generals of criminal procedure, especially theories of judicial proofs (about essence of proofs, object and limits of proving, taken and admission of proofs). A modern trial must come true on scientific bases with the use of the newest methods, facilities, receptions and technologies.

Keywords: Criminalistics, functions of criminalistics, trend of criminalistics, means of criminalistics, criminal procedure, criminal trial, proving, judicial proofs, judicial trial, investigation of crimes, contention criminalistics.

УДК 343.98

А. В. Іщенко
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
професор кафедри криміналістики та судової медицини

Національна академія внутрішніх справ

Д. А. Ляшенко
здобувач кафедри криміналістики та судової медицини

Національна академія внутрішніх справ

ЗМІСТ ТА ФОРМА ДИСЕРТАЦІЙ З МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Проаналізовані зміст та форма кандидатських дисертацій з проблем методики розслідування злочинів. Обґрунтовується необхідність їх конкретизації з метою поглиблення наукових криміналістичних досліджень та підвищення прикладного значення отриманих на їх основі практичних рекомендацій для правоохоронних органів.

За період з 1941 до кінця 2014 року українськими криміналістами підготовлено 544 кандидатські дисертації. Йдеться саме про наукові роботи з криміналістики та судової експертизи без врахування